

ՀՀ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ
ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԱԲՈՎՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ
ՄԱՆԿԱԿԱՐԺԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ ՆԱՏԱԼՅԱ ԷՂՈՒԱՐԴԻ

**ԴԵՌԱՀԱՄՆԵՐԻ ՇԵՂԿՈՂ ՎԱՐՔԻ ՍՈՑԻԱԼ - ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ
ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ՀԱՂԹԱՀԱՐՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ**

ԺԹ.00.05 «Տարիքային և մանկավարժական հոգեբանություն»
մասնագիտությամբ հոգեբանական գիտությունների թեկնածուի գիտական
աստիճանի հայցման ատենախոսության

ՍԵՂՄԱԳԻՐ

ԵՐԵՎԱՆ 2014

Ատենախոսության թեման հաստատվել է Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանում

Գիտական ղեկավար՝

հոգեբանական գիտությունների
դոկտոր
Սամվել Սուրենի Խուդոյան

Պաշտոնական ընդդիմախոսներ՝

հոգեբանական գիտությունների
դոկտոր
Վլադիմիր Սևանի Կարապետյան

հոգեբանական գիտությունների
թեկնածու
Սոնա Արտակի Մակիշյան

Առաջատար կազմակերպություն՝

Գյումրու Մ. Նալբանդյանի անվան
պետական մանկավարժական
ինստիտուտ

Ատենախոսության պաշտպանությունը կայանալու է 2014 թվականի մարտի 4-ին, ժամը 12⁰⁰-ին Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանում գործող ՀՀ ԲՈՀ-ի փիլիսոփայության և հոգեբանության 064 մասնագիտական խորհրդի նիստում:

Հասցեն՝ 0010, ք. Երևան, Տիգրան Մեծի 17:

Ատենախոսությանը կարելի է ծանոթանալ Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի գրադարանում:

Սեղմագիրն առաքված է 2014 թ. փետրվարի 4-ին:

Փիլիսոփայության և հոգեբանության
064 մասնագիտական խորհրդի
գիտ. քարտուղար, հոգեբանական
գիտ. թեկնածու, դոցենտ՝

Կ. Ե. Վարդանյան

ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Թեմայի արդիականությունը: Հայտնի է, որ իրավախախտումների և հանցավորության աճն ավելի շատ է պատերազմական իրավիճակում ընդգրկված, սոցիալական և բնական աղետների հետևանքները կրած երկրներում: Պատերազմների, բնածին, տեխնածին, այլաբնույթ աղետների (կատակլիզմներ) պատճառով ուժեղանում են սոցիալական ցնցումները, ընկնում է ազգաբնակչության կենսամակարդակը, խարխվում են ընտանիքների սոցիալ-տնտեսական և բարոյական հիմքերը, աճում է բարձիթողի, ծնողագուրկ, ծնողական խնամքից զրկված երեխաների թվաքանակը, ավելանում են մանկատները և այդ երեխաներով զբաղվող կազմակերպությունները, նպաստավոր պայմաններ են ստեղծվում օտարածին գաղափարների ներթափանցման համար: Հետևաբար զանգվածային բնույթ են կրում մանկական իրավախախտումներն ու հանցագործությունները, քանի որ արտաքին անբարենպաստ ներգործություններին (դժվարություններին, այլափոխումներին ու փոփոխություններին, սադրանքներին և այլն) ավելի թույլ դիմադրություն են ցուցաբերում երեխաները:

Ինչպես մասնագիտական գրականության, այնպես էլ մեր երկրի համար անցումային այս ժամանակաշրջանում երեխաների զանցանքների ու իրավախախտումների դիտարկվող երևույթների օբյեկտիվ պատճառների և պայմանների (երեխաների նկատմամբ պետական – հասարակական սակավ հոգածություն կամ դրա բացակայություն, ընտանիքի ցածր կենսամակարդակ, անբարենպաստ ընտանիք, անարդյունավետ կրթադաստիարակչական գործունեություն, հասարակության մեջ տեղ գտած նեգատիվ երևույթներ՝ հանցավորություն, անպատժելիություն, ամենաթողություն և այլն) համակարգված վերլուծությունները ցույց են տալիս, որ գործառնական իմաստով դեռևս արդիական և առանձնահատուկ են այն գործոնները, որոնք իրենց արտահայտությունն են գտնում «երեխա - ծնող», «երեխա - ընտանիք» մանկավարժորեն սխալ կամ անառողջ հարաբերություններում:

Դեռահասության տարիքում առավելապես նկատվում են շեղվող վարքի այն դրսևորումները, որոնք բացատրվում են դեռահասի մտավոր ցածր մակարդակով, անձի ձևավորման թերություններով, ընտանիքի կամ մերձավոր շրջապատի բացասական ներգործությամբ, դեռահասի և տվյալ խմբի ցածր մակարդակի արժեքային համակարգով: Հաճախ պատճառների աստիճանակարգում հաշվի չեն առնվում տարիքային գործոնի ուղղակի ազդեցությունը և դեռահասության ճգնաժամի առանձնահատկությունները, որոնց պատճառով դաստիարակվածության և զարգացվածության նմանատիպ մակարդակ ունեցող երեխաների համար շեղվող վարքը հանդես է գալիս որպես ինքնուրույնության կամ ինքնահաստատման, բողոքի, դիմադրության, մեծահասակների կողմից իրական կամ կարծեցյալ

անարդարության, վատ կամ սխալ վերաբերմունքի արտահայտման համալիր միջոց:

Հետազոտական թեմայի **ընտրությունը** պայմանավորված է նաև շեղվող վարքի կոնկրետ պայմանների և հանգամանքների պարզաբանման անհրաժեշտությամբ: Դեռահասների շեղվող վարքի պատճառների ուսումնասիրությունը հնարավորություն է տալիս բացահայտել և դասակարգել այն հիմնական պատճառները, որոնք հոգեբանական նախապայմաններ են դառնում սխալ, բարոյազանց և շեղվող արարքների համար, միաժամանակ պարզելով օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ պատճառների օրինաչափ կապերը:

Հետազոտական թեմայի հիմնավորվածությունը պայմանավորված է նաև դեռահասների անձնային և վարքային անբարենպաստ փոփոխությունների, ավելի կոնկրետ դրանց դինամիկայի հոգեբանական առանձնահատկությունների բացահայտման անհրաժեշտությամբ:

Սույն հետազոտությունը հնարավորություն է տալիս, մի կողմից, տարբերակել և բնութագրել բացասական ազդեցությունները, կոնֆլիկտածին իրավիճակները, և կանխատեսել դրանց հնարավոր բացասական ներգործությունն աճող մարդու հոգեկանի և վարքի վրա, իսկ մյուս կողմից ուրվագծել ու մշակել վաղ պրոֆիլակտիկայի հոգեբանական միջոցառումներ անձի հետագա բարոյալքման- քրեականացման գործընթացը կասեցնելու համար, որով էլ պայմանավորված է ատենախոսության արդիականության հիմնավորումը հատկապես գործնական տեսանկյունով:

Հետազոտությունը հրատապ է մեկ այլ պատճառով ևս, որ վերաբերում է շեղվող վարքի պատճառների աստիճանակարգին, նկատի ունենալով, որ առ այսօր գրեթե հետազոտված չէ հոր՝ որպես ընտանիքում հիմնական դաստիարակիչ ծնողի գործառույթի դրսևորումը դեռահասի դաստիարակության գործում:

Հետազոտության օբյեկտը՝ դեռահասների դելինկվենտ վարքի պատճառականությունն է:

Հետազոտության առարկան՝ դեռահասների սեռային ինքնահաստատման և այդ գործընթացում հոր կերպարի առանձնահատկությունների դերն է շեղվող վարքի պատճառների համակարգում:

Ատենախոսության հիմնական նպատակն է հետազոտել դեռահասների շեղվող վարքի հոգեբանական պատճառականության համակարգը, մասնավորապես բացահայտել հոր դերը դեռահասի շեղվող վարքի դրսևորման գործում:

Հետազոտության գիտական վարկածի համաձայն.

Դեռահասների դելինկվենտ վարքի ձևավորումը պոլիդետերմինիստական իրողություն է: Համալիր պատճառների մեջ հատկապես կարևոր դեր են խաղում հետևյալ հանգամանքները.

1) ընտանիքում հոր դերի և հոր կերպարի աղավաղումը դեռահասի կյանքում,

2) սեռային ինքնագիտակցության արթնացման հետևանքով տեղի է ունենում իդեալների որոնման և հանցագործ աշխարհի՝ որպես առնականության իդեալի (հիմնականում տղաների մեջ, ովքեր հանցագործ աշխարհի բարքերը դիտում են որպես առնականության իդեալ) նմանակում դեռահասության տարիքում:

3) դելինկվենտության ձևավորման հիմքը բացասական անձնային բնութագրերի որոշակի համալիրն է, որը հիմնականում պայմանավորված է անբարենպաստ ընտանեկան հարաբերություններով, բարձիթողի դաստիարակությամբ, բնավորության բացասական գծերով, հակահասարակական դիրքորոշումներով, դպրոցի հանդեպ բացասական վերաբերմունքով:

Հետազոտության նպատակից և վարկածից ելնելով առաջադրվել են հետևյալ խնդիրները.

1. Վերլուծել շեղվող վարքի պատճառականությանը վերաբերող մասնագիտական գրականությունը:

2. Տարբերակել շեղվող վարքի տարատեսակները, հետազոտության տեսական հիմքերի վերլուծությամբ հստակեցնել «դելինկվենտ» հասկացության բովանդակությունը և համապատասխան վարքի ուսումնասիրության շրջանակը:

3. Հետազոտել հոր դերը դեռահասների շեղվող վարքի պատճառականության շղթայում:

4. Ինչպես այլ հեղինակների, այնպես էլ մեր հետազոտությունների վերլուծությամբ և ամփոփմամբ մշակել դեռահասների շեղվող վարքի պատճառականության էմպիրիկ հետազոտությունների կազմակերպման տեսական հիմքերը և անցկացման եղանակները:

5. Փորձարարական եղանակով հետազոտել հոր կերպարը և նրա դերի առանձնահատկությունները շեղվող վարք դրսևորող դեռահասների պատկերացումներում և նրանց դաստիարակության համակարգում:

6. Էմպիրիկ հետազոտությամբ ուսումնասիրել շեղվող վարք դրսևորող դեռահասների իդեալները:

7. Մշակել հոգեբանական և մեթոդական հանձնարարականներ երեխաների վարքի շեղումների, ծնողների հետ նրանց հարաբերությունների խաթարումները նախականիելու և հաղթահարելու նպատակով:

Հետազոտության մեթոդաբանական հիմքը զարգացման, դետերմինիզմի և համակարգայնության սկզբունքներն են, որոնք ուղղված են դեռահասության շրջանում դելինկվենտ վարքի առաջացման բացատրությանը, պայմանավորված են դեռահասների զարգացման օրինաչափություններով, որոնց հիմքում էվոլյուցիոն զարգացումը փոխարինվում է ռևոլյուցիոն շրջանով, իսկ ես-համակարգի շրջանակում

վերակառուցվում են դեռահասի ինքնագիտակցությունը, ինքնաճանաչումը, ինքնակառավարումը: Դելինկվենտ վարքի ուսումնասիրումը պայմանավորված է բազմաթիվ իրողություններով. տարաբնույթ պատճառների համակարգով, ընտանեկան անառողջ հարաբերություններով, անձի անհատական հոգեբանական առանձնահատկություններով և այլն: Դելինկվենտ վարքի առանձին բաղադրիչների հետազոտությամբ ամբողջացվում է դելինկվենտության ընդհանուր տեսությունը՝ հիմնվելով անհատական սկզբունքի կիրառման վրա, քանի որ դելինկվենտության յուրաքանչյուր դրսևորում ունի իր դետերմինիստական համակարգը և այդ պատճառով կիրառելի է հոգեբանամանկավարժական անհատական մոտեցումը:

Հետազոտության **տեսական հիմքերն են՝** անչափահասների շեղվող սոցիալական վարքի ուսումնասիրման շրջանակում Լ. Ջյուբինի, Ս. Արգումանյանի, Վ. իրոժկովի, Լ. Ֆիլոնովի, Վ. Կուդրյավցևի, Ի. Իգոշևի, Մ. Ենիկևի, և Վ. Վասիլևի կատարած հետազոտությունները, տեսական վերլուծություններն ու հիմնական եզրակացությունները, ինչպես նաև Ս.Ռուբինշտեյնի, Ա.Լեոնտևի, Բ.Անանևի, Լ.Վիգոտսկու, Լ.Բոժովիչի, Ս.Խուդոյանի տեսական հիմնադրույթները նպատակամետ վարքի ձևավորման և այդ գործընթացում սոցիալական ներգործությունների դերի մասին: Եվ վերջապես, տեսական հիմք են ծառայել սոցիալականացման Խ.Ռենշմիդտի, Է.Էրիկսոնի, Ռ.Բեռնսի, Ֆ.Դոլտոյի, Ռ.Կեմպբելի, Խ.Ժինոգի, Դ.Բայարդի, Ռ.Բայարդի և ուրիշների տեսությունները:

Հետազոտության մեթոդները և մեթոդական ծրագիրը.

- անամնեզի
- փաստաթղթերի վերլուծության
- գրույցի մեթոդ
- «շարադրությունների»
- ինքնակենսագրության
- անկախ բնութագրերի ընդհանրացման
- վարքի և գործունեության արդյունքների ամփոփման
- «անչափահասների անձի ուսումնասիրության և վերադաստիարակության մեթոդական ծրագիրը»

Հետազոտության գիտական նորույթը և տեսական նշանակությունը:

Հիմնավորվում է, որ ինչպես տղաների, այնպես էլ որոշ աղջկաների դելինկվենտ վարքի ձևավորմանը նպաստում է հանցագործ աշխարհը որպես առնականության իդեալ ընկալելու իրողությունը:

Ապացուցվում է, որ ընտանիքում հոր դերի և դեռահասի պատկերացումներում հայրական կերպարի աղավաղումները կարևոր պայման են դելինկվենտ վարքի ձևավորման գործընթացում:

Ներկայացվում են դելինկվենտության ձևավորմանը միտված դեռահասի անհատական հոգեբանական առանձնահատկությունները:

Մշակվել են դեռահասների հետ տարվող հոգեբանամանկավարժական աշխատանքների համալիր:

Հետազոտության գործնական նշանակությունը: Հետազոտության արդյունքները կարող են օգտագործվել դելինկվենտ երեխաների հետ տարվող հոգեբանամանկավարժական աշխատանքների և հոգեթերապիայի ընթացքում, ընտանեկան հոգեբանական խորհրդատվության համակարգում, դեռահասների դելինկվենտական հակումների և անբարենպաստ ընտանիքների ախտորոշման գործընթացում, տարիքային հոգեբանության, դեռահասների հոգեթերապիայի, շեղվող վարքի ունումնասիրման դասընթացներում:

Հետազոտության հուսալիությունը և հիմնավորվածությունը ապահովվել են.

ա) դեռահասների շեղվող վարքի հոգեբանական հիմնախնդրի շուրջ կատարված հիմնարար հետազոտությունների վերլուծությամբ, հիմնադրությային մոտեցումների և մեթոդաբանությունների ուսումնասիրությամբ, հիմնավոր տեսական բազայի մշակմամբ,

բ) հետազոտության առջև դրված նպատակների և խնդիրների լուծման համար ադեկվատ և արդյունավետ մեթոդների և մեթոդիկաների կիրառմամբ, դրանց բազմազանությամբ,

գ) հետազոտվողների բավարար քանակությամբ և հետազոտության ընթացքում ստացված արդյունքների սոցիալ-հոգեբանական և մաթեմատիկական վերլուծությամբ,

դ) էմպիրիկ աշխատանքների երկարատև կազմակերպմամբ, ինչպես նաև դելինկվենտների և նորմալ վարք ունեցող դեռահասների համեմատական հետազոտությամբ:

Պաշտպանության են ներկայացվում հետևյալ հիմնական դրույթները:

1. Հիմնախնդրին առնչվող գրականության վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ դեռահասության տարիքում շեղվող վարքի հոգեբանական հիմնախնդրի շուրջ կատարված հետազոտություններում առավելապես քննվում են շեղվող արարքների արտաքին պատճառները, մինչդեռ հարաբերականորեն թույլ են հետազոտված դելինկվենտության տարիքային-հոգեբանական և սեռային գործոնները, հոր, որպես ընտանիքում «օրենքի», կարգի խորհրդանիշի դերը դելինկվենտության ձևավորման գործում, ինչպես նաև անձի անբարենպաստ որակների՝ որպես դելինկվենտությանը նպաստող գործոնի, նշանակությունը:

2. Դեռահասների դելինկվենտ վարքի ձևավորմանը նպաստում են դեռահասության տարիքով պայմանավորված սեռային նույնականության որակական վերականգնումները: Հատկապես տղա դեռահասների շրջանում որպես առնականության իդեալ և ընդօրինակման օբյեկտ հանդես է գալիս հանցագործ աշխարհը:

3. Դեռահասի համար հայրը հանդես է գալիս որպես կարգապահության, պատասխանատվության, «օրենքի» կրող, զսպող գործոն, և եթե այդ հայրական ֆունկցիան այս կամ այն պատճառով պատշաճ ձևով չի իրականացվում, դեռահասի մեջ հոր կերպարը, հետևաբար նաև ներքին օրենքը, կարգապահության, պատասխանատվության մասին պատկերացումներն աղավաղվում են՝ հանգեցնելով դելինկվենտ վարքի:

4. Դելինկվենտության ձևավորման համար հող է հանդիսանում որոշակի բացասական անձնային բնութագրերի համալիրը, որը ներառում է՝ բնավորության բացասական գծերը (ծուլություն, անպատասխանատվություն, եսասիրություն, ագրեսիվություն, անհանդուրժողականություն և այլն), հակահասարակական դիրքորոշումները, բացասական վերաբերմունքը դպրոցի նկատմամբ (բացասական վերաբերմունք ուսուցչի, ուսման, դպրոցական կարգուկանոնի և այլնի նկատմամբ): Դելինկվենտ վարքով դեռահասների անձնային բացասական որակների ու հատկանիշների, անհարմարվողական վարքի դրսևորումների, օրինականության և բարոյականության նկատմամբ անհարգալից վերաբերմունքի նախազգուշացման ու հաղթահարման արդյունավետությունն առավելապես պայմանավորված է այդ ուղղությամբ ձեռնարկվող աշխատանքների անհատականացումով:

Հետազոտության փորձաքննությունը կատարվել է Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի «Ձարգացման և կիրառական հոգեբանություն», «Հոգեբանության տեսության և պատմություն» ամբիոնների նիստերում, հոգեբանների որակավորման բարձրագույն դասընթացներում, Երևանի թ. 25 և թ.4 հանրակրթական դպրոցների մանկավարժական խորհուրդներում, Վարդաշենի հակասոցիալական վարք դրսևորած երեխաների հանրապետական թ. 1 կրթահամալիրում:

Աշխատանքի կառուցվածքը: Ատենախոսությունը կազմված է ներածությունից, երեք գլխից, ընդհանուր եզրակացություններից, գրականության ցանկից (152 անուն) և հավելվածներից: Աշխատանքի ընդհանուր ծավալը՝ 148 էջ է:

ԱՆԽԱՏԱՆՔԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ատենախոսության ներածության մեջ հիմնավորված է թեմայի արդիականությունը, տրված են հետազոտության նպատակը, առարկան, օբյեկտը, վարկածը, խնդիրները, սահմանված են պաշտպանության ներկայացվող դրույթները: Ներկայացված են հետազոտության մեթոդաբանական հիմքերը, մեթոդները, գիտական նորույթը, տեսական և գործնական նշանակությունը, հետազոտության փորձաքննությունն ու ատենախոսության կառուցվածքը:

Ատենախոսության առաջին՝ «**Ղեռահասների շեղվող վարքի սոցիալ-հոգեբանական պատճառները և դրանց հաղթահարման ուղիները**» գլխում ներկայացվում է առաջադիր խնդրի համառոտ ակնարկը՝ սկսած անտիկ աշխարհից: Այս գլխում դիտարկվել են Ղեմոկրիտի, Սոկրատեսի և Արիստոտելի անօրինական վարքի վերաբերյալ գաղափարները, միջնադարի քրեական օրենսգրքերը, որոնք ուղղակիորեն վերաբերվում են օրենքը խախտած երեխաներին: Ներկայացված և մեկնաբանված են կենսաբանական (Զ. Լոմբոզո, է. Ֆերրի, Էնրիկո, Մարրոն) և սոցիալական գործոններով որոշվող հակահասարակական վարքին (Ֆրանց Լիստ, Սիրիլ Բարտ, Ի. Հոֆման, Լեմերտ, Բեկկեր) վերաբերվող հիմնական մոտեցումները:

Առաջին գլխում վերլուծվում է ղեռահասների դելինկվենտ վարքի ընդհանուր հոգեբանական բնութագիրը՝ որպես անցումային և կենսաբանորեն դրսևորվող սեռական հասունացման շրջան: Սոցիալական ոլորտում ղեռահասության փուլը հանդես է գալիս որպես առաջնային սոցիալականացման շարունակություն:

Բացահայտվում են շեղվող վարքով ղեռահասների բարոյահոգեբանական, սոցիալական հասունության ինքնագիտակցության մակարդակը, ինչպես նաև դելինկվենտ վարքի հանգեցնող մի շարք այլ գործոններ:

Տեսական հետազոտության ընթացքում վերլուծվել են.

- Անչափահաս իրավախախտի անձնավորության կազմավորման հոգեբանա-քրեաբանական տեսությունը շեղվող և ասոցիալական վարքի ոլորտում, Լ. Զյուբինի, Վ. Պիրոժկովի, Լ.Ֆիլոնովի, Վ.Կուդրյավցևի, Ի. Իգոշևի, Մ. Ենիկեևի, Վ. Վափիկի և այլոց ուսումնասիրությունները:

- Ս.Ռուբինշտեյնի, Ա.Լեոնտևի, Բ.Անանևի, Լ.Վիգոտսկու, Լ.Բոժովիչի, Ս.Խուդոյանի հիմնադրույթներն անձի և նրա վարքի ձևավորման և սոցիալական ներգործությունների դերի մասին, հատկապես Է.Էրիկսոնի, Ռ.Բեռնսի, Ֆ.Դոլտոյի, Ռ.Կեմպելի և Խ.Ժինոգի սոցիալականացման տեսությունները:

Ինչպես նաև բազմաթիվ մասնագետների (Ա. Ն. Սուխով, Ա. Ա. Բողայով, Ա. Ա. Դերկաչ, Կ. Ե.Իգոշև և այլոց) կողմից առաջադրված դրույթները, որոնցում սուբյեկտի սոցիալական վարքի շեղումը (դելինկվենտ, հանցավոր վարքը) առաջին հերթին պայմանավորված է սոցիալական դեգադապտացիայով:

Դասական հոգեվերլուծության տարածված տարբերակում ձևավորվել է հոր՝ որպես և՛ աղջկա, և՛ տղայի վրա պարտադիր սահմանափակումներ դնող «կաստրատորի կերպարը»: Հենց հայրական բարոյական սկզբունքներն ու արժեքներ են հիմք հանդիսանում երեխայի «Գեր-ես»-ի ձևավորման համար (Յա. Ի.Կորյակով):

Տվյալ գլխում վերլուծվել են ընտանիքի այն տիպերը, որոնք նպաստում են անչափահաս ղեռահասների վարքի շեղումների առաջացմանը:

Ներկայացվել են դեռահասների դելինկվենտ վարքին նպաստող օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ պատճառները: Մ.Վերմեշի, Վ. Կուդրյավցևի և Գ.Նաչիկյանի հետազոտություններում հանցավոր գործողության օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ կողմերը նույնականացվում են օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ պատճառների հետ:

Ատենախոսության այս գլխում ուսումնասիրված է սեռային ինքնագիտակցության վերակառուցման և դեռահասության տարիքում դելինկվենտ վարքի կապի հիմանխնդիրը: Ճգնաժամի ընթացքում տեղի է ունենում սեռային նույնականության, ես-կոնցեպցիայի, ինքնագնահատականի ձևավորումը, քանի որ դեռահասը ձգտում է ինքնահաստատվել որպես տղամարդ (կին): Հետազոտության ընթացքում հիմնավորվել է Ս. Խուդոյանի տեսակետն այն մասին, որ դեռահասը ստեղծում է առնականության (իգականության) իդեալներ, մոդելներ, նմանակման օբյեկտներ, և հաճախ, հատկապես տղաների համար, որպես այդպիսիք հանդես են գալիս հանցագործ աշխարհի ներկայացուցիչները: Հենց այս հանգամանքն էլ նպաստավոր պայմաններ է ստեղծում դելինկվենտության համար: Ուստի, աշխատանքում անդրադարձ է կատարվել սեռային ինքնահաստատման, նույնականության, սեռային ես-կոնցեպցիայի ձևավորման և դելինկվենտ վարքի դրսևորման ձևերին:

Հետազոտության մեջ առաջին անգամ առանձնացվել է երեխայի անձի ձևավորման գործում հոր դերի հիմնախնդիրը, քանի որ ժամանակակից հոգեբանության մեջ հոր դերը երեխայի դաստիարակության գործում հարաբերականորեն թույլ է հետազոտված հատկապես էմպիրիկ առումով, մինչդեռ երեխայի անձի զարգացման գործում հոր բացառիկ դերը կարևորել են բազմաթիվ գիտնականներ (Ա.Ադլեր, Լ.Նյել, Դ.Ջիզլեր, Տ.Վ.Անդրեևա, Ա.Ի.Ջախարով, Դ. Վիտկին):

Ատենախոսության երկրորդ՝ «**Դեռահասների դելինկվենտ վարքի փորձարարական հետազոտություն**» գլուխում ներկայացված են հետազոտության կազմակերպման նպատակը, խնդիրներն ու մեթոդիկան: Հետազոտությունները կազմակերպվել են երեք փուլով. Նութարաշենի N18 հատուկ դպրոցում, ՀՕՖ կազմակերպության «Երեխաների ընդունման և կողմնորոշման կենտրոնում» և Վարդաշենի հակասոցիալական վարք դրսևորած երեխաների հանրապետական թ.1 կրթահամալիրում: Բացի դրանից, հանրակրթական դպրոցներում համեմատվել են պրոբլեմային վարքի դրսևորումները նորմալ վարքով, սակայն ցածր առաջադիմություն և անբավարար վարք ունեցող երեխաների սոցիալական և միջանձնային հարաբերությունների ընթացքում դրսևորած վարքաձևերի հետ:

Հետազոտությանը մասնակցել են 144 դեռահաս (13-16 տարեկան), որից՝ 84 դեռահաս- դելինկվենտ (55 տղա, 29 աղջիկ): Դեռահասներից 60-ը կրթական համակարգից դուրս մնացածներ էին, որոնք զբաղվում էին թափառաշրջիկությամբ, մուրացկանությամբ, գողության փորձեր կատարելով և այլ անօրինական վարք դրսևորելով: Դելինկվենտ-

դեռահասներից 20-ը միակողմանի ծնողագուրկ էին, 5-ը՝ երկկողմանի ծնողագուրկ, 15-ը՝ ամուսնալուծված ընտանիքներից էին, մնացածները՝ 2 ծնողներ ունեցողներ: Հետազոտությանը մասնակցել են նաև 62 դեռահասներ՝ հանրակրթական դպրոցի 8-9-րդ դասարանի աշակերտներ:

Առաջին փուլի նպատակն է պարզել դեռահասների կողմից կատարած օրինախախտումների և իրավախախտումների պատճառները, ինչպես նաև անչափահասների սեռատարիքային բնութագրերին վերաբերող տվյալների վերլուծությունը: Որպես հետազոտության մեթոդներ կիրառվել են զրույցի և անկախ բնութագրերի ընդանրացման մեթոդները:

Փորձարկումների հաջորդ փուլում հավաքագրել ենք ուսումնասիրվող անչափահասների շեղվող վարքի բոլոր ընդհանուր տվյալները, այդ նպատակով ուսումնասիրվել են նրանց անձնական գործերը, ուսումնական առաջադիմությունը, նրանց ընտանիքներին ուղղված հարցումները: Դելինկվենտ դեռահասների ուսումնասիրված հոգեբանամանկավարժական անամնեզի հիման վրա առանձնացվել են անչափահասներին հիմնական խմբերը՝ ըստ շեղվող վարքի նախնական տվյալների:

- Առաջին խմբում ընդգրկվել են այն դեռահասները, ովքեր առանձնապես սեր չեն տածում ուսման հանդեպ, չեն ուզում հաճախել դպրոց, ձեռք բերել գիտելիքներ կոնկրետ առարկաներից, պերմանենտ (երկարատև, մշտական) խախտում են հասարակական նորմերը:
- Երկրորդ խմբում՝ այն դեռահասները, ովքեր հաճախ խախտում են հասարակական-բարոյական նորմերը, դրսևորում են ասոցիալ վարք՝ ինչպես դպրոցում, այնպես էլ միջավայրում, հակված են օրինախախտ վարքի:
- Երրորդ խմբում՝ նրանք, ովքեր տարաբնույթ զանցանքներ են գործել, զրանցված են եղել անչափահասների տեսչություններում, քանի որ կատարել են իրավախախտումներ կամ քրեորեն պատժելի արարքներ:

Երրորդ փուլում հետազոտություններն անցկացվել են ՀՕՖ կազմակերպության «Երեխաների ընդունման և կողմնորոշման կենտրոնում»: Այս փուլի անցկացման նպատակն էր բացահայտել շեղվող վարք դրսևորող դեռահասների ընտանիքում հոր կողմից իրականացվող ֆունկցիաների լիարժեքությունը և դեռահասների վերաբերմունքը հոր նկատմամբ, իդեալի պատկերացումը, նաև բացահայտել դեռահասների դիրքորոշումները վարքի բարոյական նորմերի վերաբերյալ: Կիրառվել են զրույցի մեթոդը և «Դրական և բացասական դիրքորոշումների բացահայտման մեթոդիկան»:

Դեռահասների դելինկվենտ վարքի ձևավորման գործում անչափ մեծ է հոր դրական դաստիարակչական ազդեցության դերը: Զրույցի, շարադրությունների և հարցման մեթոդներով կատարած հետազոտությունները ցույց տվեցին, որ գրեթե բոլոր դելինկվենտ

դեռահասների մեջ աղավաղված է հոր կերպարը, հայրը կամ ընդհանրապես չի մասնակցում դեռահասի դաստիարակությանը կամ բացասական ազդեցություն, ոչ աղեկվատ ձևով է վերաբերում դեռահասներին:

Տվյալ գլխում անդրադարձել ենք դեռահասների անբարենպաստ անձնային գործոնների ախտորոշմանը, ընդգծելով բացասական հոգեբանական նորագոյացումների առաջացումը, ինչպես նաև բարոյալքվող անձի կառուցվածքաստեղծ բաղադրամասերի կազմավորման ընթացքը:

Եզրափակիչ փուլում «Իմ հայրը» և «Ում կուզեի նմանվել» թեմաներով (ըստ շարադրությունների նյութերի) հետազոտվել են դեռահասների՝ սեփական հոր մասին ունեցած կարծիքները և նրանց «իդեալի» պատկերացումները: Ստորև ներկայացվում են արդյունքները:

Օրինախախտ և նորմատիվային դեռահասների խմբերի տոկոսային տվյալները հոր մասին ունեցած կարծիքների և «իդեալի» վերաբերյալ

Օրինախախտների խումբ	%	Նորմատիվային խումբ	%
բացասական կարծիք և վերաբերմունք հոր նկատմամբ, որոնցից 20-ը՝ (12 տղա, 8 աղջիկ) մերժում են հորը	71	դժգոհություն հայրերից՝ խստության, ավտորիտարության, ազատության սահմանափակման պատճառներով	20
դաստիարակության ընթացքում կիրառվող ֆիզիկական պատժի տարբեր տեսակներ՝ ծեծ, կոպիտ վերաբերմունք	9	դաստիարակության բարձր թողություն	10
հարաբերականորեն գոհ են իրենց հայրերից	10	հարգում են և օրինակ վերցնում հորից	55
հայրերը խրախուսում են հակաօրինական վարքի ձևերը	5	հայրը իդեալ է	13
հայրերը չարաշահում են ալկոհոլը և առհասարակ չեն զբաղվում երեխայի դաստիարակությամբ	5	ալկոհոլի չարաշահում հոր կողմից	2

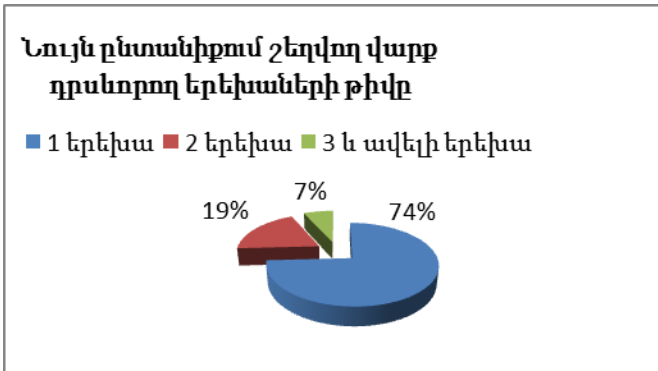
Հետազոտության արդյունքների վերլուծություն: Ամփոփելով հետազոտվող հիմնախնդրի շուրջ կատարած էմպիրիկ ուսումնասիրությունները՝ ներկայացվել են իրավախախտ դեռահաս-դելինկվենտների վիճակագրական տվյալները, մատնանշվել է ընտանեկան

կարգավիճակը՝ ըստ առանձին տարիների, կազմվել են բնութագրեր և հոգեբանական անամնեզ ուսումնասիրվող բոլոր անչափահասների համար:

Դեռահասների իրավախախտ վարքագծի սոցիալ հոգեբանական պատճառները բացահայտելու և դրանց հաղթահարման համար առանձնացրվել են հետևյալ վերլուծությունները.

1. ըստ անչափահաս երեխաների ընտանիքների և օրինախախտների թվաքանակի,

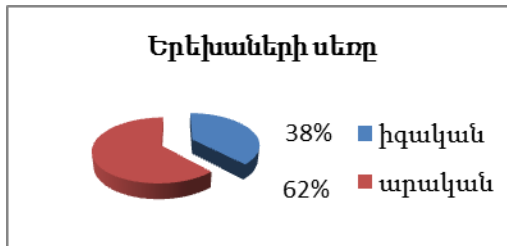
Ուսումնասիրված երեխաների ընտանիքների բնութագրական տվյալները

Իրավախախտ դեռահաս դելինկվենտների տվյալները ըստ ընտանեկան կարգավիճակի

	<i>Բնութագրիչներ</i>	<i>Թիվ</i>
1	Երկու ծնող ունեցող	73
2	Կազմալուծված ընտանիք	49
3	Խնդիր ունեցող ընտանիք	66
4	Տնտեսապես անապահով ընտանիք	50
5	Բազմանդամ ընտանիքներ	26
6	Կրկնակի և ավելի ամուսնություններ	26
7	Երկկողմանի ծնողազուրկ	2
8	Ազատազրկված ծնողներ ունեցող	2
9	Մտավոր (հոգեկան) հիվանդ ծնողներ	26
10	Միածնող ընտանիք	67

Իրավախախտ դեռահաս ղեկինկվենտների տվյալները ըստ սեռի

2. տարաբնույթ օրինախախտումներ կատարած անչափահաս ղեկինկվենտների հոգեբանական բնութագրերը,
3. դեռահաս ղեկինկվենտների անձնային բնութագրերը, որոնք ձեռք են բերվել մի շարք հոգեբանական մեթոդների կիրառմամբ և վերլուծությամբ:

Դեռահաս ղեկինկվենտների վարքագծի վերաբերյալ ձեռք բերած նյութերը ցույց են տալիս են, որ հետադետյան և հետպատերազմային շրջանում կրկնակի չափով ավելացվել են իրավախախտողները, քան այսօր, չնայած ավելի են փոփոխվել նրանց ներկայիս ընտանեկան կարգավիճակները և գործող չափանիշները:

Նկատի ունենալով, որ՝

- 1) 1997-1998 թվականներին իրավախախտողների թվաքանակն ամենաբարձրն էր, ընդ որում միակողմանի և երկկողմանի ծնողագուրկ երեխաների թվաքանակը առավելագույն էր:
- 2) 1999-2000 թվականներին իրավախախտողների թվաքանակը որոշակիորեն նվազել էր, սակայն պահպանվում էր միակողմանի ծնողագուրկների թվաքանակը, մինչդեռ երկկողմանի ծնողագուրկ դեռահասների թվաքանակը նվազել էր:
- 3) 2001-2002 թվականներին անչափահաս իրավախախտողների թվաքանակը կրկին նվազեց և այս թվաքանակը պահպանվեց մինչև 2004 թվականը, սակայն այս ժամանակահատվածում ևս գերիշխում էր միակողմանի ծնողագուրկ երեխաների թվաքանակը:
- 4) 2003-2004 թվականներին օրինախախտողներին թվաքանակը որոշակիորեն պահպանվեց, սակայն 2004-ի վերջում նկատվում էր նվազում, ինչը բացատրվում էր անչափահասների ընտանիքների սոցիալական վիճակի բարելավմամբ (այդ թվականին գրանցված էր երկու ծնող ունեցող անչափահասների ամենափոքր թվաքանակը):
- 5) 2005-2011 թվականներին նկատվեց օրինախախտողների թվաքանակի դանդաղ անկում, սակայն այն դեռևս չբացառեց միակողմանի ծնողագուրկ ղեկինկվենտների մեծ թվաքանակի առկայությունը:

Ուսումնասիրելով և համեմատելով ուսուցման հանդեպ դեռահասների վերաբերմունքը և դիրքորոշումն (ըստ հավելված 1-ի), հանգել ենք այն եզրակացության, որ ա) հատուկ դպրոցի սաների մոտ գերիշխում է դպրոցի հանդեպ բացասական վերաբերմունքը (20%)՝ ի տարբերություն հանրակրթական դպրոցի աշակերտների վերաբերմունքի (4,5 %), բ) վատ վերաբերմունքը ուսուցիչների նկատմամբ՝ հատուկ դպրոցում (34%), հանրակրթական դպրոցում (9%), գ) ծնողների հետ դժվար հաղորդակցման պատճառով կոնֆլիկտները՝ հատուկ դպրոցում (24 %), հանրակրթական դպրոցում (6%), դ) կոնֆլիկտներ ընկերների հետ միմյանց չհասկանալու պատճառով՝ հատուկ դպրոց (34%), հանրակրթական դպրոց (21,2%), ե) անձնական պահանջների դրդումը զանցանքներ կատարելիս՝ հատուկ դպրոց (30%), հանրակրթական դպրոց (13,6%):

Այսպիսով, վերը նշված տոկոսային հարաբերակցությունից ակնհայտ երևում է, որ դեռահասների դելինկվենտ վարքին նպաստող՝ դպրոցի և ուսուցման նկատմամբ նեգատիվ դիրքորոշումը հետագայում դառնում է ոչ ադեկվատ վարքի և դժվարադաստիարակելիության հիմք՝ պահանջելով անհատական մոտեցման և դաստիարակության հատուկ մեթոդներ:

Այս հետազոտությունները նաև ցույց տվեցին, որ իդեալների որոնման գործընթացում դելինկվենտ դեռահաս տղաները հանգում են հանցագործ աշխարհի ներկայացուցիչներին, նույնացնում են իրենց նրանց, նմանակում նրանց վարքը, ինչն էլ կարևոր դեր է խաղում դելինկվենտության ձևավորման գործընթացում:

Ընդհանրացնելով հետազոտության արդյունքների վերլուծությունը, կարելի է հանգել հետևյալ եզրակացություններին.

- Հետադետյան և հետպատերազմյան շրջանում դեռահասների կողմից կատարած օրինախախտումները 1998 թվականին հասել է ամենաբարձր թվաքանակի: Չնայած հաջորդ տարիներին որոշակի նվազեցում է նկատվել օրինախախտումներ կատարածների ընդհանուր թվաքանակում, այդուհանդերձ բարձր են միակողմանի և երկկողմանի ծնողագուրկ դեռահաս դելինկվենտների միջերը, և բնականաբար ավելի սակավ թվաքանակ են կազմում երկու ծնող ունեցող երեխաները:
- Հանդես են եկել դեռահասների դելինկվենտ վարքին նպաստող այնպիսի սուբյեկտիվ գործոններ, որոնք պայմանավորված են անձի բացասական անձնային որակների և սոցիալական միջավայրի, օբյեկտիվ գործոնների անմիջական անբարենպաստ ներգործությամբ:
- Դեռահասների դելինկվենտ վարքագիծն ունի փուլային զարգացման միտում: Հարաբերությունների սկզբնական դրսևորման լատենտ փուլում խաթարվում են «երեխա-ծնող», «երեխա-ընտանիք», «երեխա-մանկավարժ» հարաբերությունները,

այնուհետև աստիճանաբար ավելի են լարվում «երեխա-ծնող» փոխադարձ հարաբերությունները, քանի որ սաստկանում են նրանց միջև առկա հակասությունները:

- Դելինկվենտ դեռահասները հաճախ ապրում են հոգեբանական օտարացում ինչպես ընտանիքում, այնպես էլ ուսումնադաստիարակչական կոլեկտիվում, միաժամանակ խաթարելով հարաբերությունները ծնողների, մանկավարժների և հասակակիցների հետ, հովանավորչություն գտնելով տարիքով իրենցից մեծ, ասոցիալ վարք ունեցող դեռահասների կամ պատանիների կողմից:
- Շրջապատող այլ մարդկանց նկատմամբ գրաված դիրքով և զնախատման տեսանկյունով դեռահասների մեծամասնության մեջ բացահայտվել է որոշակի անկայունություն, կոնֆլիկտայնություն, համառություն և միաժամանակ անվստահություն: Առկա է անկայուն ինքնագնահատականը: Վերաբերմունքը սեփական անձի նկատմամբ բնորոշվել է զուտ անձնական հայացքների և համոզմունքների տեսանկյունով:

«Դեռահասների դելինկվենտ վարքի նախագգուշացման և հաղթահարման ուղիները» գլխում դիտարկված են դեռահասների դելինկվենտ վարքի պրոֆիլակտիկայի բովանդակությունը և իրականացման պայմանները: Նկատի ունենալով, որ սոցիալական ինքնորոշումը շեղվող վարքով դեռահասների դաստիարակության գլխավոր խնդիրներից է և այն կապված է երկու կարևոր պայմանների իրականացումից. ա) երբ այս երեխաներն ընդգրկվում են իրական սոցիալական հարաբերությունների մեջ, այսինքն՝ նրանց մեջ ձևավորվում է գործունեության հանդեպ անձնային վերաբերմունք, բ) այս երեխաների ինքնաիրացումը տեղի է ունենում սոցիալական փոխազդեցությունների ընթացքում:

Այս պայմաններում երեխաներին հնարավորություն է տրվում ավելի լիարժեք և ամբողջական ներկայանալ շրջապատողներին, ավելի խորը գիտակցել սեփական «ես»-ի տարբեր կողմերը:

Աշխատանքում այնուհետև ներկայացված է դելինկվենտ վարքով դեռահասների նկատմամբ անհատական մոտեցման հոգեբանական առանձնահատկությունների հաշվառումը պրոֆիլակտիկ աշխատանքների իրականացման ժամանակ:

Ելնելով մեր ուսումնասիրության գերակա նպատակից, պետք է նշենք, որ անհատական մոտեցման սկզբունքներն ու մեթոդները մշակելիս հաշվի են առնվել դելինկվենտ դեռահասների կարևորագույն անձնային դրական որակները, անչափահասների անձի ձևավորման ու զարգացման ընթացքը, որոնք անհրաժեշտ են ոչ միայն ոչ ադապտիվ վարքի տեր, այլև նորմալ վարք դրսևորող երեխաներին: Որպես պրոֆիլակտիկ աշխատանքի

միջոցներ առանձնացվել են դաստիարակության և ինքնադաստիարակության հետևյալ մեթոդները.

- համոզմունքի և ինքնահամոզմունքի,
- խթանման և դրդապատճառների,
- ներշնչման և ինքնաներշնչման,
- պահանջների և վարժությունների,
- ինքնակարգավորման և շտկման:

Դեռահասների շեղումները նախականիսելու նպատակով տվյալ գլխում ներկայացված են նաև մեթոդական հանձնարարություններ ծնողների և մանկավարժների համար:

Կանխարգելիչ միջոցառումների համակարգն ապահովելու նպատակով անհրաժեշտ է հաշվի առնել հետևյալ խնդիրները՝

- մանկավարժական
- սոցիալ-հոգեբանական
- կազմակերպչական
- իրավական

Օրինախախտումների նախականիսումն արդյունավետ կհամարվի միայն այն դեպքում, եթե պրոֆիլակտիկ աշխատանքներում ներառվեն ոչ միայն ընտանիքը, այլև մերձավոր շրջապատը, քանի որ օրինախախտումների էական պատճառը պետք է փնտրել բարոյական դաստիարակության ոլորտում: Հետևաբար, անչափահաս իրավախախտների և օրինախախտների նախագգուշացումը կատարվում է դաստիարակության տարբեր ոլորտներում, սակայն գլխավորապես բարոյական ներգործության հոգեբանամանկավարժական գործընթացներում:

Անչափահաս օրինախախտի անձի մեջ գերակա են այն բացասական կողմերը, որոնք ճնշում են դրական որակների դրսևորմանը, քանի որ տվյալ պարագայում երեխային բնորոշ են ասոցիալ ուղղվածությունը և համապատասխան ասոցիալ դիրքորոշումը:

Շեղվող վարքով դեռահասների հետ անհատական կանխարգելիչ աշխատանքներ իրականացնելիս անհրաժեշտ է, որ անչափահասը համոզված լինի, որ իրեն վստահում և հավատում են: Պետք է ստեղծել այնպիսի պայմաններ, որ անչափահաս իրավախախտները կարողանան զբաղվել հասարակական աշխատանքով, սիրած զբաղմունքով, քանի որ դրանք լավագույն միջոցներն են վարքի ուղղվածությունը փոխելու համար:

Շեղվող վարքի կանխարգելման ոլորտում դեռևս որպես թերություն կարելի է արձանագրել այն, որ դպրոցներում գրեթե չեն գործում հոգեբանական ծառայություններ, որպեսզի «դժվար» վարքով երեխաների հայտնաբերման սկզբնական փուլում արդեն իսկ համապատասխան միջոցներ կիրառվեն:

Այսպիսով, կարելի է ենթադրել, որ օրինախախտ և «դժվար» դեռահասների վերադաստիարակումն արդյունավետ կլինի այն դեպքում, երբ ժամանակին բացահայտվեն երեխայի անձի վրա ազդող դրական և

բացասական գործոնները, ակտիվացվեն առաջինների ազդեցությունը, օբյեկտիվ դրական ներգործությունների կազմակերպման շնորհիվ:

Դեռահասների վարքի շեղումները կանխելու նպատակով առանձնացվել են ծնողներին և մանկավարժներին ուղղված մեթոդական հանձնարարականները:

Դեռահասների դելինկվենտ վարքի կանխման միջոցառումների շղթայում ավելի արդիական և կարևոր է ինչպես ուսումնադաստիարակչական, այնպես էլ հոգեբանական միջոցառումների կազմակերպման խնդիրը, որն իրենում ներառում է անչափահաս օրինախախտների անձի և դրսևորած վարքածների պատճառականության ուսումնասիրությունը:

Կատարած ուսումնասիրությունների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ դեռահասների և ընդհանրապես անչափահասների անձի բարոյական դեգրադացիան՝ ընտանիքի և ծնողների ոչ ճիշտ ներգործության, նրանց անպատասխանատու վերաբերմունքի արդյունք կարող է լինել ինչպես իրենց պարտականությունների, այնպես էլ երեխաներին ներկայացվող պահանջների տեսանկյունով: Իհարկե, կարևորվում են նաև նոր տնտեսական հարաբերություններին անցնելու դժվարությունները, կեցության մակարդակի կտրուկ իջեցումն ու աղքատությունը, անբարենպաստ պետական և հասարակական փոփոխությունները, հանրապետության երկարատև շրջափակումը և դրանցից ծնվող մի շարք այլ բացասական երևույթները: Նշված գործոններով էլ որոշվում են դեռահասների մեջ առաջացած անբարենպաստ անձնային որակները, որոնք ընկած են նրանց կարգազանց վարքի օբյեկտիվ պատճառականության ներքո:

Ակնհայտ է, որ անչափահասների ոչ ադապտիվ վարքագծի և անձի բարոյաիրավական հոգեկերտվածքի հետ կատարվող բացասական փոփոխությունների կանխարգելումը պետք է նախ և առաջ սկսել դրա խորացմանը նպաստող բացասական գործոնների վերացման գործընթացով:

Այս կենսական և կարևոր հիմնախնդրի լուծումը հնարավոր է սոցիալ-հոգեբանական, կրթադաստիարակչական, հատկապես ուղղիչ աշխատանքների ճիշտ կազմակերպմամբ ինչպես դեռահասի անձի, այնպես էլ նրա անբարենպաստ ընտանիքում, ընտրելով համարժեք և արդյունավետ մոտեցումներ և մեթոդներ:

Ծնող-երեխա հարաբերություններում առաջացած կոնֆլիկտները և անհամաձայնությունները կանխելու և հաղթահարելու նպատակով անհրաժեշտ է հաշվի առնել դեռահասների անձի սոցիալական ախտահարման աստիճանը, ծնողների և մանկավարժների ներգործությունների նկատմամբ նրա ունեցած վերաբերմունքը, ընդհանուր զարգացման մակարդակը: Այս համալիր խնդրի լուծման համար անհրաժեշտ է ծրագրավորել հոգեբանների, մանկավարժների, հատուկ դպրոցների, անչափահասների ընդունիչ-բախշիչ կայանների, բարձիթողի

երեխաներով զբաղվող հասարակական կազմակերպությունների կանխարգելիչ և հոգեշտկողական աշխատանքները, նախագգուշացման և տվյալ խնդրի հոգեբանական հաղթահարմանն ուղղված միջոցառումների կազմակերպման գործընթացում:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Տեսափորձարարական հետազոտությունների արդյունքները հնարավորություն են ընձեռում կատարելու հետևյալ եզրահանգումները:

1. Դելինկվենտ վարքի դրսևորման հիմնախնդիրն վերաբերող հետազոտություններում առավելապես քննվում են սոցիալ-տնտեսական և հոգեբանական այնպիսի գործոններ, ինչպիսիք են՝ երկրի անբարենպաստ սոցիալ-տնտեսական իրավիճակը, անբարենպաստ ընտանիքը, սխալ դաստիարակությունը, բացասական անձնային որակները, դեռահասի օտարացումը: Հարաբերականորեն թույլ են հետազոտված անձի անբարենպաստ որակները, դելինկվենտության տարիքային և հոգեբանական գործոնները, մասնավորապես սեռային ինքնագիտակցության ձևավորմամբ պայմանավորված իդեալների ստեղծումը, դրանց հետ նույնականացումը, ինչպես նաև հոր, որպես ընտանիքում «օրենքի», կարգի խորհրդանիշի դերը դելինկվենտության ձևավորման գործում:

2. Չնայած վերջին տարիներին նվազել է դելինկվենտ դեռահասների ընդհանուր թվաքանակը, սակայն դեռևս անհանգստացնող է դելինկվենտ վարքագիծ դրսևորող երեխաների թվաքանակը: Եթե հետադեպ տարիներին մեծամասամբ ասոցիալ վարք էին դրսևորում երկկողմանի ծնողագուրկ դեռահասները (և նրանք դրա համար ունեին հիմնավոր պատճառներ), ապա մեր օրերում օրինազանց են դառնում նաև երկու ծնող և ապահով կյանք ունեցողները:

3. Դեռահասների դելինկվենտ վարքի դրսևորմանը նպաստում են դեռահասության տարիքով պայմանավորված սեռային ինքնագիտակցության որակական վերակառուցումները, որոնց հետևանքով հատկապես տղա դեռահասները ձգտում են ընդօրինակել հանցագործ աշխարհին բնորոշ հարաբերությունները և վարքի ձևերը՝ կողմնորոշվելով առնականության իդեալով՝ դիտելով այն որպես ընդօրինակման օբյեկտ:

4. Դեռահասի համար հայրը հանդես է գալիս որպես կարգի, պատասխանատվության, «օրենքի» կրող: Եթե այս կամ այն պատճառով այդ հայրական ֆունկցիան պատշաճ ձևով չի իրականացվում, ապա հոր կերպարը, հետևաբար նաև կարգապահության և պատասխանատվության մասին պատկերացումներն աղավաղվում են դեռահասի կյանքում՝ հանգեցնելով դելինկվենտ վարքի:

5. Բացասական անձնային բնութագրերի որոշակի համալիրը, որն ներառում է բնավորության բացասական գծերը(ծուլություն,

անպատասխանատվություն, եսասիրություն, ագրեսիվություն, անհանդուրժողականություն և այլն), հակահասարակական դիրքորոշումները, դպրոցի հանդեպ բացասական վերաբերմունքը (բացասական վերաբերմունք ուսուցչի, ուսման, դպրոցական կարգուկանոնի և այլնի նկատմամբ), օրինականության և բարոյականության նկատմամբ անհարգալից վերաբերմունքի դրսևորումներն այս կամ այն չափով հանդես են գալիս որպես դելինկվենտ վարքի իրական ցուցանիշներ:

6. Կյանքի նորմալ ընթացքից շեղված դեռահասների հոգեբանական օգնություն ցուցաբերելու կարևոր պայմաններից են՝ դեռահասների հետ հոգևոր կապի ամրապնդումը, բնավորության և խառնվածքի պարբերաբար ուսումնասիրումը, ընտանեկան դրության՝ նյութական և բարոյական պայմանների, ընկերական միջավայրի ու շրջապատի ազդեցության իմացությունը, միմյանց նկատմամբ վստահության ձեռք բերումը:

7. Հատուկ դպրոցների անչափահասների հետ տարվող դաստիարակչական բնույթի աշխատանքներում պետք է հաշվի առնվեն մի քանի կարևոր հանգամանքներ. ա) անչափահասները պետք է գիտակցեն, որ իրենց գործադրած ջանքերն անտեղի չեն, այսինքն՝ կատարած աշխատանքն արդյունք կունենա, բ) կատարվող աշխատանքը պետք է հետաքրքրական և հրապուրիչ լինի, գ) հանձնարարվող աշխատանքի կամ առաջադրանքի նպատակը պետք է որոշակիորեն պարզ և հասկանալի լինի երեխաներին, դ) պետք է անչափահասների շրջանում խթանվի աշխատանքի հանդեպ պարտքի և պատասխանատվություն զգացումը:

Ատենախոսության հիմնական բովանդակությունն արտացոլված է հեղինակի հրատարակած հետևյալ աշխատանքներում.

1. Գևորգյան Ն. Է., Դեռահասների թափառաշրջիկությունը և մուրացկանությունը որպես սոցիալ-հոգեբանական հիմնախնդիր: Հոգեբանության և մանկավարժության արդիական հիմնախնդիրներ: Հանրապետական գիտաժողովի նյութերի ժողովածու, Գյումրի 2003, էջ 22-25
2. Գևորգյան Ն. Է., Սոցիալական միջավայրի գործոնների ազդեցությունն անչափահասների դելինկվենտ վարքի ձևավորման ընթացքում, Գիտական տեղեկագիր №1(4), Երևան 2006, էջ 9-13
3. Геворкян Н. Э., Психологическое своеобразие правонарушений, совершенных несовершеннолетними в нынешних условиях, Психология и жизнь, Ереван, «Зангак 97», 2006, № 1-2, с.34-38
4. Геворкян Н. Э., Система самооценок и ценностей у подростков с делинквентным поведением, «Кантех», 2006, 4(29), с.215-219
5. Некоторые стороны психокоррекции и ранней профилактики педагогической запущенности подростков Психология и жизнь, N изд. “Зангак-2011” Ер.-2011 г. (3-4) стр. 14 – 18

ГЕВОРГЯН НАТАЛЬЯ ЭДУАРДОВНА

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИЧИНЫ ОТКЛОНЯЮЩЕГОСЯ ПОВЕДЕНИЯ ПОДРОСТКОВ И ПУТИ ИХ ПРЕОДОЛЕНИЯ

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.05 "Возрастная и педагогическая психология".

Защита диссертации состоится 04 марта 2014г. в 12⁰⁰ часов на заседании специализированного совета философии и психологии 064 ВАК РА, действующем при Армянском государственном педагогическом университете им. Х. Абовяна, по адресу: 0010, г. Ереван, ул. Тиграна Меца 17.

РЕЗЮМЕ

Актуальность исследования: Исторически обоснована закономерность, что рост правонарушений и преступлений фиксируется в основном в тех странах, где были войны как естественного, так и техногенного характера, различные естественные и социальные потрясения, а также катаклизмы. В таких государствах, как правило, снижается уровень бытия населения, нарушаются социально-экономические и моральные основы семьи, увеличивается число бездомных подростков, лишенных родительского внимания, любви и воспитания, увеличивается число детских домов и организаций, занимающихся общественным воспитанием несовершеннолетних, в общественное сознание включаются инородные идеи. Актуальность исследования обусловлена тем, что в причинности отклоняющегося поведения подростков акцентируется негативное воздействие семьи на становление личности подростка, а так же роль отца в семье, как "закононосителя" и субъекта подражания в воспитательном процессе несовершеннолетнего.

Объект исследования: причинность отклоняющегося поведения подростков.

Предмет исследования: роль полового самоутверждения подростков в цепи причинности делинквентного поведения и роль отца в этом процессе.

Основная цель исследования: выявить социально-психологические причины отклоняющегося поведения подростков, в частности роль отца в процессе формирования делинквентного поведения.

Согласно научной гипотезе исследования: Формирование делинквентного поведения подростков - полидетерминистическая реальность.

Исходя из цели исследования предложены следующие задачи:

1. анализ причинности делинквентного поведения в научных исследованиях психологов и педагогов,

2. с помощью анализа теоретических основ исследования, выделить разновидности отклоняющегося поведения, обосновать сущность термина "делинквент", грани исследования данного типа поведения

3. исследовать роль отца в цепи причинности делинквентного поведения подростков

4. с помощью анализа существующих исследований и по заключениям наших исследований, разработать теоретическую основу наших эмпирических исследований причинности делинквентного поведения подростков

5. подвергнуть эмпирическим исследованиям роль отца в восприятии подростков с делинквентным поведением, а так же особенности роли отца в системе их воспитания

6. подвергнуть эмпирическому исследованию представления об идеалах у подростков с делинквентным поведением. Разработать психолого-методические рекомендации для родителей подростков с делинквентным поведением

Научная новизна исследования: выражается в том, что

1. процессу формирования делинквентного поведения несовершеннолетних содействует восприятие преступного мира как идеала мужественности.

2. акцентируется, что искажение роли отца в семье и отцовского образа у подростков является одним из главных причин формирования делинквентного поведения подростков.

3. представляется комплекс индивидуальных психологических особенностей которые содействуют формированию отклоняющегося поведения.

4. разработана система психолого-педагогических заданий для индивидуальной работы с подростками и с их родителями.

Практическое значение исследования:

Полученные данные могут быть использованы педагогами-психологами в их практической работе со семьями несовершеннолетних. Разработаны задания и для педагогов-психологов работающих в школе.

В первой главе диссертации представлен краткий исторический обзор о проблеме отклоняющегося поведения.

Во второй главе представлены методы и организация исследования, анализы результатов, полученных экспериментальным путем.

В третьей главе предлагаются методические рекомендации по профилактики для родителей и учителей для предотвращения отклоняющегося поведения у несовершеннолетних.

Структура работы: диссертация состоит из введения, трех глав, заключения, списка использованной литературы и приложений.

По теме диссертации опубликованы пять научных статьи.

GEVORGYAN NATALYA EDUARD

“SOCIAL-PSYCHOLOGICAL REASONS OF DEVIANT BEHAVIOR OF TEENAGERS AND THE WAYS OF OVERCOMING THEM”

Thesis for degree of candidate of psychological sciences, speciality
19.00.05 “Age and pedagogic psychology”

The defence of the thesis will be held on March 4th of 2014 at 12⁰⁰ at the session of the Special Board of philosophy and psychology 064 HAC, awarding degrees under the Armenian State Pedagogical University after Kh. Abovyan, address: 0010, Yerevan, Tigran Mets 17.

SUMMARY

Modern character of the work: It's historically established the regularity that offences and crimes are growing in those countries where there have been wars, natural and alternative disasters and other social convulsions and cataclysms. As a rule the standard of living decreases, the social-economic and moral bases of families are collapsed, the number of abandoned, orphaned children, orphanages, the non-governmental organizations for children care increase, foreign ideas penetrate into the public consciousness in the countries where there have been war situations, natural and social disasters.

The research can be considered urgent also in the case that in the chain of deviant behavior causality it is almost not studied father's role as bearer of low in family in procedure of teenager's upbringing.

The object of this research work is the causality of teenager deviant behavior.

The subject of this thesis is the peculiarities of father's role in teenagers' sexual self-confidence in the chain of causality of deviant behavior.

The aim of this thesis is to study the psychological causative system of teenagers' deviant behavior, particularly the role of father in the procedure of deviant behavior formation.

According to scientific hypothesis of the research work the formation of teenagers' deviant behavior is polydeterministic essence.

The issues focus mainly on:

1. Analyze the researches of the psychologists, pedagogists about the causality of deviant behavior.
2. Differentiate types of deviant behavior through the research of theoretical bases of the analyze, clarify the content of concept “delinquent” and the borders of such behavior studies.
3. Study father's role in the causality chain of teenagers' deviant behavior.
4. Through the way of existing analyzes of researches and summery of our researches cultivate theoretical bases of our empiric studies about causality of teenager's deviant behavior and our vision.

5. Study empirically the peculiarities of father's image in teenagers' deviant behavior and father's role in their upbringing system.

6. Study empirically ideals of the teenagers with deviant behavior. Cultivate psychological-methodical tasks for parents for behavioral deviation of their children for preventing and overcoming disruption of relations between them.

The scientific novelty of the thesis

➤ It is established that the criminal world perceived as muscular ideal circumstance contributes the formation of boys' (also some girls') deviant behavior.

➤ It is shown that in the family distortions of father's role and father's image in teenager's perceptions are the most important conditions in the formation of teenagers' deviant behavior.

➤ It is presented those complex of individual psychological peculiarities which contributes the formation of delinquency.

➤ It is cultivated psychological-pedagogical complex of works carried out with teenagers.

In the first chapter short review of history of framework is presented. Psychological descriptions of teenagers are analyzed, degrees of social maturity, moral-psychological self-consciousness of teenagers' with deviant behavior are studied.

In the second chapter of the work it is presented management and methodology of the study. The groups of teenagers are differentiated according to their offences and crime. In the following chapter we reverted to the screening of teenagers' unfavorable personal factors.

In the third chapter it is observed the content of prophylaxis of teenagers' deviant behavior and conditions of implementation, methodical tasks for parents and pedagogues, for preventing teenagers' deviation.

The research shows that adolescents and the juvenile's moral degradation, the improper influence of family, may be a result of their irresponsible attitude to their duties, requirements of children.

Of course, of economic relations, new challenges, stay sharp decrease in the level of poverty, disadvantage and social changes of state, and the long-term blockade of them born with a number of other negative phenomena are also important.

These factors determine the unfavorable personal qualities of teenagers, which is under the objective causality of disruptive behavior.

Dissertation structure: The dissertation consists of introduction, three chapters, conclusion, bibliography and annexes.

There are five scientific articles on this thesis.